

Igor Nikołajewicz Grebienkin
(Рязанский государственный университет)

Rewolucja 1917 roku a transformacja struktur wojskowo-biurokratycznych w Rosji

tłumaczenie K. Latawiec

The Revolution of 1917 and transformation of Military Bureaucratic Structures in Russia

Key words: Military bureaucracy, World War I, Russian revolution, Provisional government, Military ministry, Council of People's Commissars, People's Commissariat of military affairs.

Annotation: The article deals with the role and position of military political institutions in Russia during the flow of revolutionary events in 1917. It specifically focuses on the Military ministry's staff reaction to the political overturn, and their adaptation to the new environment of functioning. Evolution of the state's military bureaucratic structures in the process of the political conflict is put under analysis, as well as various aspects of their reformation.

Революция 1917 года и трансформация военно-бюрократических структур в России

Ключевые слова: Военная бюрократия, Первая мировая война, Русская революция, Временное правительство, Военное министерство, Совет Народных комиссаров, Народный комиссариат по военным делам

Аннотация: Статья посвящена роли и месту институтов военно-политического управления России в ходе революционных событий 1917 г. Основное внимание уделено реакции аппарата Военного министерства на политический переворот и его адаптации к новым условиям функционирования. Анализируется эволюция военно-бюрократических структур государства в процессе развития политического конфликта и различные аспекты его реформирования.

W latach pierwszej wojny światowej organy administracyjnego zarządu wojskowego i instytucje wojskowe posiadały duże znaczenie oraz wpływ na wszystkie sfery życia w ówczesnej Rosji. Wyższe dowództwo wojskowe brało udział w nakreślaniu kierunków w polityce wewnętrznej i zagranicznej państwa oraz podejmowaniu zasadniczych decyzji o charakterze administracyjnym i gospodarczym. Jednocześnie struktura administracyjnego zarządu wojskowego uległa znaczącym przemianom. Jedno z centralnych miejsc w strukturze zarządu wojskowego zajmowała Kwatera

Główna Najwyższego Głównodowodzącego, która stanowiła dowództwo armii na wszystkich teatrach działań wojennych armii rosyjskiej. Ministerstwo Wojny, w zakresie zarządzania siłami zbrojnymi, odgrywało tylko rolę pomocniczą, wykonując zadania związane z uzupełniania szeregów armii, jej zaopatrzeniem, prowadzeniem spraw personalnych oficerów i żołnierzy. W swojej działalności opierało się na aktach prawnych wydanych jeszcze przed 1914 r. Istniejące ustawodawstwo nie wprowadziło podległości ministra wojny – Najwyższemu Głównodowodzącemu i koordynowanie pracy obu instytucji całkowicie uzależnione było od cara. To niewątpliwie stworzyło podłoże do konfliktu interesów między dowództwem armii czynnej i instytucji o charakterze wojskowym a strukturami administracji cywilnej. Była to jedna z oznak narastającego kryzysu władzy.

Do chwili wybuchu rewolucji lutowej aparat zarządu wojskowego w carskiej Rosji został zaangażowany w konfrontację sił politycznych i dlatego nie był już wsparciem dla władzy carskiej w przypadku wystąpienia niepokojów wewnętrznych. Udział instytucji wojskowo-biurokratycznych, sztabów struktur wojskowych oraz administracyjnych organów wojskowych w wydarzeniach rewolucyjnych w okresie luty-marzec 1917 r. jest bardzo interesująca zjawiskiem uwypuklającym szereg sprzeczności. Jeśli Kwatery Najwyższego Głównodowodzącego aktywnie wspierała przewrót polityczny i odegrała znaczącą rolę w zorganizowaniu odsunięcia od władzy Mikołaja II, to w Piotrogradzie Ministerstwo Wojny znalazło się na peryferiach tej konfrontacji między oboma stronami. Główny opór rządu w Piotrogradzie stanowiły wojska garnizonu stołecznego, które były podporządkowane głównemu dowódcy Piotrogradzkiego Okręgu Wojskowego – generałowi Siergiejowi Siemionowiczowi Chabałowowi. Najwyżej postawiony naczelnik wojskowy w Piotrogradzie minister wojny generał Michaił Aleksiejewicz Bielajew, zajmując swoje stanowisko 3 stycznia 1917 r., nie posiadał w swojej dyspozycji oddziałów wojskowych i z tego powodu nie okazał istotnych działań w rozwoju wydarzeń. Przez cały okres powstania przebywał przy sztabie S. S. Chabałowa i razem z nim 28 lutego został aresztowany przez władze rewolucyjne. Pozostający bez swojego kierownika, aparat Ministerstwa Wojny, oczekiwał decyzji nowego rządu.

W czasie powstania, rewolucyjne ośrodki władzy w postaci Piotrogradzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Tymczasowego Komitetu Dumy Państwowej, potrzebowały utworzenia własnych struktur, które koordynowałyby działalność struktur wojskowych. Ich powstawanie odbywało się z pewną spontanicznością i improwizacją. 27 lutego podobny sztab powstał w składzie Tymczasowego Komitetu Wykonawczego Piotrogradzkiej Rady Delegatów. Znaczącą rolę w jego działalności odegrali członkowie Partii Socjalistów-Rewolucjonistów, uczestnicy wydarzeń rewolucyjnych w latach 1905-1907, pracujący w Nikołajewskiej Akademii Wojskowej Siergiej Dmitrijewicz Masłowski i starszy lejtnant floty Wasilij Nikołajewicz Filippowski. Równolegle w Pałacu Taurydzkim została utworzona Komisja Wojskowa Tymczasowego Komitetu Dumy Państwowej, która otrzymała nazwę „sztabu” Aleksandra Fiodorowicza Kiereńskiego. Z inicjatywy tego ostatniego, w nocy z 27 na 28 lutego Tymczasowy Komitet Dumy Państwowej ogłosił powierzenie funkcji przewodniczącego Komisji Wojskowej a także stanowiska naczelnika garnizonu i komendanta Piotrogradu

– członkowi Tymczasowego Komitetu podpułkownikowi Sztabu Generalnego Bori-sowi Aleksandrowiczowi Engelhardtowi. Ta decyzja wywołała zdecydowane prote-sty „sowieckiej” części sztabu i oficerów frontowych. Osiągnięto jednak kompromis, dopiero wtedy gdy Tymczasowy Komitet wyraził zgodę na to, by działalność Komisji Wojskowej była kontrolowana przez Piotrogrodzką Radę Delegatów Robotniczych i Żołnierskich.

Do pracy w Komisji Wojskowej B. A. Engelhardt zaprosił wielu oficerów Sztabu Generalnego: generała-majora Georgija Dmitrijewicza Romanowskiego, pułkowników: Grigorija Andrianowicza Jakubowicza, księcia Georgija Nikołajewicza Tumanowa, Lwa Stiepanowicza Tugan-Baranowskiego, Ulricha Iwanowicza Samson von Gimmelszerna, Piotra Aleksandrowicza Połowcowa, podpułkowników: Władimira Piotrowicza Gilbi-cha, Władimira Lwowicza Baranowskiego. Interesujące jest to, że jeden z nich – naczelnik sztabu Kaukaskiej Rdzennej Dywizji Konnej P. A. Połowcow – dwa dni wcześniej w Kwaterze Głównej był na audycji u cara i zjadł z nim śniadanie. We wspomnieniach P. A. Połowcow swoje pojawienie się w składzie komisji B. A. Engelhardta tłumaczył chęcią brania udziału w przywróceniu porządku w stolicy¹. Walka z „nieporządkami” stała się najbardziej przydatnym, dla oficerów Sztabu Generalnego stojących po stronie rewolucji, wyjaśnieniem swojego postępowania, w którym widzieli nie wybór o charak-terze politycznym, ale dążenie do wykonania długu służby, znajdując się „ponad wal-ką”. Klucz do zrozumienia ich stanowiska przedstawił podpułkownik B. A. Engelhardt w następujący sposób: „Я отдавал приказ о занятии революционными войсками Ад-миралтейства, являвшегося последним оплотом правительственных войск. Но в то же время я сговаривался с полковником Доманевским, начальником штаба отряда георгиевских кавалеров генерала Иванова, шедшего из Ставки на Петроград, для совместных действий в целях наведения “порядка””².

Według S. D. Masłowskiego, wraz ze wzrostem liczby oficerów w komisji, zo-stał ograniczony w niej wpływ przedstawicieli „sowieckich”. Szybko zmieniała się rów-nież jej organizacja. 28 lutego 1917 r. w składzie Komisji Wojskowej funkcjonowało 7 wydziałów a kilkanaście dni później było ich już 14³. Tak więc, ze wzrostem wpływu Tymczasowego Komitetu Dumy Państwowej, jego Komisja Wojskowa stopniowo przejmowała funkcje sztabu Piotrogrodzkiego Okręgu Wojskowego, przekształcając się przy tym w typowy zburokratyzowany administracyjny organ wojskowy⁴. Jednak nie było jej sądzone stać się ogólnorosyjskim administracyjnym organem zarządu wojskowego. Wraz z upadkiem monarchii nowe władze rosyjskie nie zdecydowały się na radykalną przebudowę aparatu państwowego. Przejmując w spadku już istniejące, dalece odbiega-jące od idealności organy administracyjne, Rząd Tymczasowy zaczął przystosowywać

¹ Пор. П.А. Половцов, *Дни затмения: (Записки главнокомандующего войсками Петроградского военного округа генерала П.А. Половцова в 1917 году)*, Москва 1999, s. 21–23, 25.

² Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (dalej: НИОР РГБ), f. 218, d. 384, s. 10.

³ Российский государственный военно-исторический архив (dalej: РГВИА), f. 372, op. 1, d. 22, k. 102–104.

⁴ С. Мстиславский, *Пять дней. Начало и конец Февральской революции*, Берлин–Петербург–Мо-сква 1922, s. 43–44.

ich do realizacji własnych istotnych zadań. W największym stopniu to odnosiło się do resortu wojskowego.

Stanowisko ministra wojny w pierwszym składzie Rządu Tymczasowego objął Aleksander Iwanowicz Guczkow, jako najbardziej znający się na kwestiach militarnych wśród działaczy opozycji liberalnej wobec caratu. Będąc całkiem zamożnym, Guczkow odmówił przyjęcia wynagrodzenia ministerialnego – 15 tys. rubli rocznie i 12 tys. rubli na utrzymanie biura. Rozkaz z 3 marca 1917 r. mówiący o objęciu stanowiska przez nowego ministra potwierdził również nienaruszalność schematu pracy całego resortu, co niewątpliwie wpłynęło na uspokojenie jego pracowników. Tak więc niezmiennym pozostał plan pracy głównych i odrębnych elementów składowych struktury ministerstwa, zasad biurowości, dni i godzin wizyt osobistych u ministra⁵.

Jednak kolejne rozkazy wydawane dla resortu wojskowego nie mogły ignorować zachodzących przemian politycznych. Rozkaz nr 114 z 5 marca 1917 r. uznał niektóre postanowienia znanego Rozkazu nr 1 Piotrogrodzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich – anulował używanie tytułów i zakazał zwracanie się przełożonych do swoich podwładnych per „ty”. Potwierdził również możliwość udziału oficerów i żołnierzy w związkach i stowarzyszeniach. Kolejnymi rozkazami z początku marca 1917 r., została zlikwidowana kara śmierci w strukturach armii, rozwiązano Wydzielony Korpus Żandarmów, anulowano ograniczenia narodowe, religijne, społeczne i polityczne przy awansach oficerskich, ustanowiono 8-godzinny czas pracy i zezwolono na tworzenie komitetów w zakładach zbrojeniowych podporządkowanych resortowi wojskowemu.

Samą przewidywalną formą aktywności aparatu ministerstwa, pod wpływem wstrząsów politycznych i zmian kierownictwa, były jej wewnętrzne przekształcenia strukturalne. W burzliwej atmosferze 1917 r. pojawiały się nowe projekty biurokratyczne, jak i te, które nie miały szans na realizację z różnych przyczyn w przeszłości w okresie istnienia władzy carskiej. Konsekwencją tego był wzrost liczby stanowisk i elementów struktury ministerstwa. W pierwszej połowie roku w strukturze Ministerstwa Wojny powstały dwa nowe główne zarządy – wojskowo-meteorologiczny i do spraw zaopatrzenia zagranicznego. Status głównego przyjął zarząd kierujący Wojskową Flotą Powietrzną. W składzie Głównego Zarządu Sztabu Generalnego (GZSG) zostały utworzone: Centralne Wojskowe Pocztowo-Telegraficzne Biuro Kontrolne i Główna Komisja Cenzury Wojskowej. Nastąpił podział Wydziału Generała-Kwatermistrza na dwa samodzielne – 1-go i 2-go generała-kwatermistrza. Największe zmiany w czasie wojny miały miejsce w Głównym Zarządzie Artylerii (GZA): jeśli w 1915 r. liczył on 12 wydziałów to w maju 1917 r. – w jego składzie znajdowało się 21, w którym pracowało 980 oficerów i urzędników⁶.

Niektóre przeobrażenia strukturalne w Ministerstwie Wojny zostały podyktowane zachodzącymi w kraju procesami politycznymi. 18 maja 1917 r. została utworzona Komisja do spraw przekształcenia armii w stanie z czasów pokoju. Po uznaniu przez Rząd Tymczasowy autonomii Ukrainy i w związku z rozwijającą się akcją ukra-

⁵ РГВИА, ф. 400, оп. 21, д. 4230, л. 28.

⁶ А.С. Сенин, *Военное министерство Временного правительства*, Москва 1995, s. 135.

inizacji oddziałów oraz struktur wojskowych, przy Ministerstwie Wojny powstało przedstawicielstwo Rady Centralnej Ukrainy. Została zaplanowana również reforma Rady Wojennej, która zamierzała wprowadzić do jej składu oficerów i żołnierzy pochodzących z wyborów.

Duch demokratyzacji, który pojawił się w 1917 r. we wszystkich sferach życia państwa i społeczeństwa, na swój sposób wpływał na codzienną praktykę działalności ministerstwa oraz styl pracy jego personelu.

W maju 1917 r. Rada Wojenna omówiła przygotowane przez Sztab Główny „Przepisy o urzędnikach w czasie wojny” (zatwierdzone przez Rząd Tymczasowy 7 czerwca), które dopuszczały mianowanie na stanowiska posiadające klasy – podoficerów, żołnierzy i ochotników z pospolitego ruszenia. Ponadto dopuściła możliwość zajmowania stanowisk, do naczelnika zarządu włącznie, przez oficerów i urzędników niezależnie od posiadanej rangi urzędniczej lub stopnia wojskowego (wg Tabeli rang). Szereg nowinek można było zauważyć również w biurowości resortu. Zasady biurowości w ministerstwie po rewolucji lutowej zostały zachowane. Jednak zauważalne było stosowanie uproszczonych standardów pracy z dokumentami. W 1917 r. w związku z częstymi wyjazdami służbowymi ministra wojny w różne części kraju, większość dokumentów była podpisywana przez jego pomocników. Nadzwyczajnym zarządzeniem pomocnika ministra wojny generała Wasilija Fiodorowicza Nowickiego z 24 kwietnia 1917 r. wszystkim organom resortu wojskowego zalecano w sposób ekonomiczny wykorzystywać papier. Nakazywało ono sporządzać dokumenty na półkartach i ćwierćkartach, wykorzystywać zwykły papier do opracowania dokumentów, dokonywać poprawek na maszynopisach dokumentów i nie przedrukowywać ich w formie czystopisu⁷.

W konsekwencji tego A. I. Guczkow zauważył, że liberalizacja atmosfery służbowej w ministerstwie już w miesiącach wiosennych 1917 r. graniczyła ze stanem rozkładu i nie odpowiadała zdaniom związanym z faktem prowadzenia działań wojennych. Pewnego razu w jego gabinecie przy udziale naczelnika GZSG Piotra Iwanowicza Awierjanowa był przygotowywany nadzwyczajny rozkaz, podlegający natychmiastowemu rozesłaniu. A. I. Guczkow wspominał o tym: „Я говорю ему: „Распорядитесь, чтобы это сейчас было напечатано и разослано”. Он заклопотался и ответил: „Нельзя. Да ведь пять часов”. – “Ну так что же?” – “Да ведь мы ввели 6-часовой рабочий день. Еще писаря в штабе есть, но офицеров уже никого нет”. Главное управление Генерального штаба – война идет!... Я чувствовал, что все слякотно, все расплзлось”⁸.

Ważnym czynnikiem, wpływającym na stan i aktywność Ministerstwa Wojny w 1917 r., okazała się walka polityczna, tocząca się w kraju i szeregach armii. W porównaniu z minionym okresem w aparacie Rządu Tymczasowego Ministerstwo Wojny zajmowało najbardziej wpływową pozycję, a stanowisko ministerialne przypadało wybitnym działaczom politycznym, którzy określali kierunek polityki podległego mu

⁷ Ibidem, s. 145–147.

⁸ Александр Иванович Гучков рассказывает... Воспоминания председателя Государственной Думы и военного министра Временного правительства, сост. В. И. Старцев, Москва 1993, s. 102.

gabinetu. Zmiana na stanowisku ministra wojny nastąpiła w rezultacie kryzysów politycznych w kwietniu i sierpniu 1917 r., co tylko potwierdzało ich kluczowe znaczenie w strukturze rządu. W lipcu-sierpniu 1917 r., kiedy stanowisko ministra wojny zachował dla siebie szef gabinetu ministrów A. F. Kiereński, została utworzona посада zarządzającego Ministerstwem Wojny. Zajmował je znany działacz Partii Socjalistów-Rewolucjonistów Boris Wiktorowicz Sawinkow, któremu przypadła wiodąca rola w zorganizowaniu i ustaleniu wzajemnych relacji między kierownictwem politycznym a Kwaterą Główną Najwyższego Głównodowodzącego. Z kolei, na wniosek ministra wojny zaczęto mianować osoby na stanowisko Najwyższego Głównodowodzącego. Każdy Najwyższy Głównodowodzący w 1917 r. okazywał się kreaturą odpowiedniego ministra wojny. Tak więc, mianowanie Michała Wasiljewicza Aleksiejewa nastąpiło tylko dzięki wpływowi A. I. Guczkowa. Osoby Aleksieja Aleksiejewicza Brusilowa i Ławra Gieorgijewicza Kornilowa zostały wybrane przez A. Kiereńskiego i odpowiadali jego koncepcjom politycznym. „Swojego” głównodowodzącego nie wyznaczył jedynie Aleksander Iwanowicz Wierchowski, gdyż stanowisko to było zajęte przez przewodniczącego Rady Ministrów A. F. Kiereńskiego.

Zupełnie nowym zjawiskiem w całej armii rosyjskiej było utworzenie aparatu politycznego Ministerstwa Wojny. Pierwszym krokiem ku jego ukształtowaniu było powołanie w strukturze ministerstwa Komisji dla rewizji zarządzeń i ustaw w ścisłej zgodności z nowymi normami prawnymi działającej pod przewodnictwem generała Aleksieja Andriejewicza Poliwanova. Do jej zadań należało także doprowadzenie do zmian w wyższej kadrze dowódczej armii, przygotowanie deklaracji prawa służących w siłach zbrojnych, wypracowanie propozycji dla polepszenia ich pozycji służbowej i materialnej, dokonanie zmian w porządku udzielania nagród oficerom i żołnierzom oraz uregulowanie zasad działania komitetów wojskowych w armii. Znaczącą była postać jej przewodniczącego – generała A. A. Poliwanova, byłego carskiego ministra wojny o liberalnych poglądach, ofiary intryg „ciemnych sił”, człowieka bliskiego A. I. Guczkowi. Komisja w praktyce w całości składała się z generałów i oficerów Sztabu Generalnego, na co wskazywała ich wiodąca pozycja, którą po rewolucji zajęła ta elitarna grupa wojskowych. Do jej składu zostali włączeni, doświadczeni administratorzy wojskowi (generałowie P. I. Awierjanow, Aleksiej Piotrowicz Archangielskij, Aleksander Zacharjewicz Myszlajewskij), dowódcy jednostek frontowych (pułkownicy Filip Iwanowicz Bałabin, P. A. Połowcow), jak i oficerowie GZSG, którzy sprawdzili się w pracy w Komisji Wojskowej Tymczasowego Komitetu Dumy Państwowej (pułkownicy G. A. Jakubowicz, G. N. Tumanowa, L. S. Tugan-Baranowski). Takie połączenie osób z różnym doświadczeniem wojskowym, poglądami i interesami, tworzyło warunki do zaistnienia wewnętrznych konfliktów i jej biurokratyzacji. Wszystko to nie sprzyjało dobrze skoordynowanej pracy komisji i nadało jej typowe kancelaryjne oblicze. Jej współpracownik pułkownik P. Połowcow z tego powodu ironicznie zauważył: „Поливановское собрание понемногу превращается в бюрократическую комиссию”⁹.

⁹ П.А. Половцов, *op. cit.*, s. 39.

Wynikiem pracy komisji Poliwanowa była „Deklaracja praw żołnierza i obywatela”, regulująca relacje żołnierzy w nowych warunkach. Przygotowana wspólnie z sekcją wojskową Komitetu Wykonawczego Piotrogradzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich „Deklaracja...” była rezultatem kompromisu politycznego i zawierała w sobie sprzeczne ze sobą przepisy. Z jednej strony, nakazywała przestrzeganie dyscypliny wojskowej, dopuszczała użycie broni przez przełożonych, odrzucała zasady wyboru dowódców, ale z drugiej – potwierdzała prawa cywilne żołnierzy, w tym prawo przynależności do organizacji politycznych i społecznych, otwarcie wyrażać swoje poglądy, pozwalała na wymierzania kar tylko w trybie sądowym, zносиła obowiązek oddawania honorów wojskowych. Taki dokument nie mógł spełnić oczekiwań wyższego dowództwa i posłużyć przywróceniu tradycyjnych porządków w armii. Za takie rozwiązania Anton Iwanowicz Denikin winił obsadę oficerską komisji poliwanowskiej nazywając je «преступном оппортунизме»¹⁰. Wyjaśniając reakcję Kwatery Głównej, A. I. Guczkow odmówił podpisania „Deklaracji...”, co zresztą stało się jedną z przyczyn jego zwolnienia.

Z przyjściem do Ministerstwa Wojny A. F. Kiereńskiego, Komisja Poliwanowa została przekształcona w Naradę Specjalną do spraw przekształcenia armii pod przewodnictwem generała-lejtnanta Siergieja Władimirowicza Pokatowa. W strukturze ministerstwa utworzono nowy organ – Gabinet Ministra Wojny. Zasadnicze jego kompetencje zostały skoncentrowane w trzech referatach: politycznym („koordynowanie działań resortu wojskowego z ogólną polityką Rządu Tymczasowego”), informacyjnym (łącznie z prasą i społeczeństwem) i w referacie „utrzymywania kontaktów z siłami zbrojnymi”. Bezpośrednie kierownictwo nad Gabinetem sprawowali pomocnicy A. F. Kiereńskiego – G. A. Jakubowicz, G. N. Tumanow, W. L. Baranowski¹¹.

Okoliczności lipcowego kryzysu politycznego wymusiły na liderach Rządu Tymczasowego nasilenie działań propagandowych i kontroli politycznej w szeregach armii. W tym celu 3 sierpnia 1917 r. rozkazem ministra wojny i przewodniczącego Rady Ministrów A. F. Kiereńskiego, drogą wydzielenia wydziału politycznego ze składu z Gabinetu Ministra Wojny, został utworzony Zarząd Polityczny Ministerstwa Wojny. Pierwszy pełniącym obowiązki naczelnika zarządu, zgodnie z „Положением о чиновниках военного времени” oraz bez względu na rangę, został mianowany porucznik Fiodor Augustowicz Stepun, przed wojną związany z eserowcami doktor filozofii. Zarząd polityczny Ministerstwa Wojny nie przypadkowo pojawił się w sierpniu 1917 r., gdyż został zapoczątkowany wtedy korniłowski program wojskowo-administracyjnej i propagandowej poprawy sytuacji w kraju i armii. Po kryzysie sierpniowym i klęsce wystąpienia generała Ł. G. Korniłowa, zarząd polityczny został zredukowany. Jego kierownictwo objął Wasilij Władimirowicz Szer – jeden z pomocników nowego ministra wojny A. I. Wierchowskiego.

Aktywność polityczna urzędników Ministerstwa Wojny często była uwarunkowana nie tylko ich obowiązkami służbowymi czy też charakterem stanowiska, ale również ich osobistą inicjatywą i indywidualnymi wyborami. W warunkach pogłę-

¹⁰ Пор. А.И. Деникин, *Очерки русской смуты*, т. 1, Москва 1991, s. 301.

¹¹ Пор. А.С. Сенин, *op. cit.*, s. 191–192.

biającego się kryzysu władzy wielu wybitnych administratorów wojskowych było rozczarowanych działaniami oficjalnych władz i struktur państwowych, dlatego zaangażowali się oni w działalność grup konspiracyjnych organizacji o charakterze antydemokratycznym i kontrewolucyjnym. Pułkownik B. A. Engelhardt, wspominał o jednym ze spotkań z naczelnikiem GZSG generałem P. I. Awierjanowem. Ten bezpośrednio uważał, że niebezpieczeństwo dla władzy i armii idzie ze strony przywódcy bolszewików Władimira Iljicza Lenina i uważał nieodzownym wyeliminować go fizycznie, twierdząc: „Мы назначили за его голову 200 тысяч рублей золотом...”¹² Нашелся даже желающий – боевой офицер, эсер, но он не вызвал доверия”¹².

Rewolucyjny 1917 rok postawił przed organami władzy państwowej szczególne zadania, można nawet stwierdzić cele nadrzędne. Jednak aparat administracyjny, przejęty w spadku przez Rząd Tymczasowy od rządu carskiego nie był gotowy efektywnie działać w złożonej, szybko zmieniającej się sytuacji. Refleksja i autokorekta, inicjatywa i twórczość były organicznie jemu nie neodłączne. Działalność Ministerstwa Wojny, jako organizmu biurokratycznego, była skuteczna i zasadna tylko przy rygorystycznie wykonywanym zarządzaniu podległymi mu strukturami i osobami. W warunkach kryzysu lipcowego i sierpniowego Ministerstwo Wojny nie uwolniło się z podległości Rządu Tymczasowego. Technicznie kontynuowało realizowanie powierzonych mu zadań, ale ostatecznie przegrało walkę o armię.

Jesienią 1917 r. głęboki konflikt, poróżniający władzę i społeczeństwo, był oczywisty nawet dla wyższych administratorów wojskowych. Ostatni minister wojny Rządu Tymczasowego A. I. Wierchowskij, który okazał się, w dniach wystąpienia Ł. G. Kornilowa, oddanym stronnikiem A. F. Kiereńskiego, objął swoje stanowisko 30 sierpnia 1917 r. Przystępując do pracy, miał nadzieję zahamować proces rozkładu armii, osiągnąć pewną stabilizację sytuacji społecznej, opierając się na autorytecie organizacji demokratycznych i dopuszczając kontakty i kompromis z dowolnymi siłami politycznymi. W ciągu półtora miesiąca na stanowisku ministra A. I. Wierchowskij, doszedł do przekonania, że nie istnieją ani środki, ani argumenty, które by doprowadziłyby do kontynuowania walki przez armię rosyjską oraz, że ocalenie Rosji znajduje się nie w dalszym prowadzeniu wojny lecz w niezwłocznym zawarciu pokoju. Przy tym dobrze zrozumiał, że odmowa podjęcia odpowiedzialnych decyzji kryje w sobie zagrożenie dla władzy, twierdząc: „Тот, кто сейчас возьмет вопрос о приближении мира в свои руки, тот и получит власть”¹³. W połowie października 1917 r. A. I. Wierchowskij niejednokrotnie proponował Rządowi Tymczasowemu podjęcie nieodzownych kroków, skierowanych w celu zawarcia pokoju, ale nie spotkały jego propozycje wsparcia ze strony innych członków rządu, co wpłynęło na jego decyzję o rezygnacji ze stanowiska w dniu 19 października.

Październikowy przewrót polityczny i powstanie pierwszego rządu sowieckiego – Rady Komisarzy Ludowych, położyło podwaliny pod formowanie się nowego aparatu państwowego. Już 26 października 1917 r. w pierwszym składzie Rady Komii-

¹² НИОР РГБ, ф. 218, д. 384, с. 43.

¹³ А.И. Верховский, *Россия на Голгофе (Из походного дневника 1914–1918 гг.)*, „Военно-исторический журнал” 1993, 8, с. 67.

sarży Ludowych powstał organ wyższego zarządu wojskowego – Komitet do spraw wojskowych i morskich, który wkrótce (23 listopada) został przekształcony w Ludowy Komisariat Spraw Wojskowych. Tworzone przez władzę sowiecką instytuty administracji państwowej nie były związane z tradycją biurokratyczną i w całości koncentrowały się na realizacji w praktyce konkretnych zadań. Przykładem takiej instytucji był pierwszy sowiecki Ludowy Komisariat Spraw Wojskowych. Kierownictwo w im znajdowało się w rękach kolegium komisarzy ludowych, z których każdy odpowiadał za ważne płaszczyzny działania: Władimir Aleksandrowicz Antonow-Owsiejenko został mianowany głównodowodzącym wojskami rewolucyjnymi w walce z siłami antysowieckimi na południu Rosji; Nikołaj Wasiljewicz Krylenko został głównodowodzącym armią czynną; Paweł Jefimowicz Dybienko objął funkcję przewodniczącego Najwyższego Kolegium Morskiego; Nikołaj Iljicz Podwojskij – został przewodniczącym kolegium do spraw kierownictwa Ministerstwem Wojny.

Przystępując do utworzenia swojego aparatu administracyjno-wojskowego, nowa władza, tym nie mniej, była bardzo zainteresowana wykorzystaniem zasobów organizacyjnych starych organów administracyjnych. Rząd sowiecki nie zdecydował się na niezwłoczne rozwiązanie ministerstw, zachowujących wiele odpowiedzialnych funkcji. W szczególności dotyczyło to Ministerstwa Wojny, które kontynuowało realizowanie zadań związanych z zaopatrzeniem wielomilionowej armii funkcjonującej w warunkach wojennych. Kontynuowanie prac przez główne organy administracji wojskowej po przewrocie październikowym było możliwe w rezultacie dobrowolnej i aktywnej pracy szeregu generałów po stronie władzy sowieckiej.

Od pierwszych dni rewolucji, zadanie nieformalnego pośrednika między ludowym komisarzem spraw wojskowych N. I. Podwojskim i zarządzającym Ministerstwem Wojny generałem Aleksiejem Aleksiejewiczem Manikowskim, wziął na siebie generał-major Sztabu Generalnego Siergiej Iwanowicz Odincow. Taki schemat wzajemnych relacji, nie napawał nadzieją, ale zabezpieczał zdolność do pracy samego ministerstwa. W końcu listopada 1917 r. zarząd Ministerstwem Wojny przeszedł w ręce kolegium z Podwojskim na czele, ale w rzeczywistości powinien nim kierować specjalista dobrze obeznany z pracą wyższych wojskowych organów władzy.

Nominację na naczelnika Sztabu Generalnego i jednocześnie pomocnika zarządzającego Ministerstwem Wojny przyjął generał-lejtnant Nikołaj Michajłowicz Potapow, który od lipca 1917 r. będąc generałem-kwaternistrzem Sztabu generalnego, utrzymywał kontakty z Organizacją Wojskową przy Piotrogrodzkim Komitecie Rosyjskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej (bolszewików)¹⁴. W ten sposób, pracę Sztabu generalnego i ministerstwa koordynował generał, znany i cieszący się autorytetem u podwładnych, co pozwoliło mu uniknąć protestów i sabotażu z ich strony. Z kolei aparat ministerstwa znalazł się pod kontrolą Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych.

Od drugiej połowy listopada 1917 r. rozpoczęło się stopniowe redukcowanie struktury Ministerstwa Wojny. W listopadzie-grudniu został zlikwidowany Zarząd

¹⁴ Н.М. Погапов, *Записки о первых шагах советского военного строительства*, „Военно-исторический журнал” 1968, 1, s. 62–63.

Polityczny i Kancelaria Ministra Wojny, rozwiązano Komisję do spraw przekształcenia armii w stan z czasów pokoju. Pierwszy miesiąc 1918 r. przyniósł likwidację: zarządu generała-inspektora i Gabinetu Ministra Wojny; został zwolniony przewodniczący i członkowie Głównego Sądu Wojskowego, rozwiązano struktury duchowieństwa wojskowego. W marcu nastąpiło rozformowanie Głównego Zarządu Intendentury. Likwidacji uległy i wyodrębnione struktury głównych zarządów. Niektóre z nich zmieniały status lub poddawano głębokiej transformacji. Nie patrząc trwający w ciągu 7 miesięcy proces reorganizacji, wojskowy aparat administracyjny nie kończył swojej pracy. W maju 1918 r. ocalałe elementy administracji byłego Ministerstwa Wojny zostały włączone w struktury nowych organów zarządu Armią Czerwoną. Wszechrosyjski Sztab Główny połączył w sobie GZSG i Główny Komisariat Wojskowych Placówek Oświatowych (były Główny Zarząd Wojskowych Placówek Oświatowych). W Centralnym Zarządzie Zaopatrzenia znalazły swoje miejsce: Główny Zarząd Artylerii, Główny Zarząd Wojskowo-Techniczny, Główny Zarząd Kwaternistrzowski, Główny Zarząd do spraw Zaopatrzenia Zagranicznego, Zarząd Wojskowo-Weterynaryjny, Główny Zarząd Wojskową Flotą Powietrzną, Centralne Laboratorium Naukowo-Techniczne¹⁵.

Los Ministerstwa Wojny na tle wydarzeń rewolucyjnych 1917 r., czasami wydawał się dramatyczny, lecz kres jego działalności wydaje się całkiem naturalny. Będąc wojskowo-administracyjnym wyższym organem tradycyjnego typu, w ówczesnych warunkach zorientowane było na władzę centralną, zachowywało wobec niej lojalność i podległość, ale nie mogło stać się jej aktywnym podmiotem politycznym. Próby Rządu Tymczasowego i jego liderów dostosować Ministerstwo Wojny do realizacji swoich zadań politycznych okazały się powierzchownymi, co nie przyniosło oczekiwanych sukcesów. Po przewrocie październikowym aparat ministerstwa przeszedł pod kontrolę Rady Komisarzy Ludowych, tak jak Rządowi Tymczasowemu w marcu 1917 r. Nowa władza dążyła do pozbawienia jej najbardziej archaicznych cech i biurokratycznego stylu pracy starego resortu wojskowego. Nie zamierzała jednak rezygnować z możliwości i potencjału oraz przetestowanych i sprawdzonych jej komponentów. Najbardziej funkcjonalne elementy struktury i znaczna część personelu byłego Ministerstwa Wojny stanowiły podstawy aparatu wojskowo-administracyjnego Rosji Sowieckiej, zapewniając ciągłość w kwestii administracyjnego zarządu wojskowego.

BIBLIOGRAFIA:

Александр Иванович Гучков рассказывает... Воспоминания председателя Государственной Думы и военного министра Временного правительства, сост. В. И. Старцев, Москва 1993.
Верховский А.И., *Россия на Голгофе (из походного дневника 1914-1918 г.)*, „Военно-исторический журнал” 1993, 8.
Гребенкин И.Н., *Долг и выбор: русский офицер в годы мировой войны и революции. 1914-1918 гг.*, Москва 2015.

¹⁵ А.С. Сенин, *op. cit.*, s. 246-248.

Государственная дума Российской империи (1906–1917 гг.), сост. Б.Ю. Иванов, А.А. Комзолова, И.С. Ряховская, Москва 2008.

Деникин А.И., *Очерки русской смуты. Крушение власти и армии. Февраль – сентябрь 1917 г.*, Москва 1991.

Керенский А.Ф., *Русская революция. 1917*, Москва 2005.

Мартьянов Е.И., *Царская армия в Февральском перевороте*, Ленинград 1927.

Мстиславский С., *Пять дней. Начало и конец Февральской революции*, Берлин–Петербург–Москва 1922.

Половцов П.А., *Дни затмения: (Записки главнокомандующего войсками Петроградского военного округа генерала П.А. Половцова в 1917 году)*, Москва 1999.

Потапов Н.М., *Записки о первых шагах советского военного строительства*, „Военно-исторический журнал” 1968, 1.

Сенин А.С., *Военное министерство Временного правительства*, Москва 1995.

Флоринский М.Ф., *Кризис государственного управления в России в годы Первой мировой войны: Совет министров в 1914–1917 гг.*, Ленинград 1988.